

Tadeusz Lewaszkiewicz, *JĘZYK POWOJENNYCH PRZESIEDLEŃCÓW Z NOWOGRÓDKA I OKOLICY*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2017, ss. 512.

Pokażną bibliografię publikacji naukowych poświęconych polszczyźnie kresowej¹ wzbogaciła monografia pt. *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy* T. Lewaszkiewicza, polonisty, sorabisty, związanego z Instytutem Filologii Polskiej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Z pomysłem na monografię podsunęty przez W. Kuraszkiewicza Autor oswajał się od ostatniego roku studiów polonistycznych na UAM, a sfinalizował go dopiero trzy lata temu. Między innymi z tego względu stanowi ona bardzo dobrze przemyślaną, solidnie wykonaną analizę, z bogatą egzemplifikacją i umiejętnym osadzeniem materiału w kontekście społeczno-historycznym.

Książka wyróżnia się wśród innych opracowań na temat języka przesiedleńców z tzw. Kresów północno-wschodnich². Autor już we wstępie zaznacza, że opisuje język osób blisko z nim spokrewnionych. Lewaszkiewicz otwarcie wyraża przekonanie, iż wprowadzenie do obiegu naukowego „osobistej narracji” przyczyni się do wypracowania strategii opisu funkcjonowania języka w rodzinnych wspólnotach komunikacyjnych.

Monografia jest obszerna (ponad 500 stron). Pomimo występowania wielu wątków osobistych, T. Lewaszkiewicz charakteryzuje fakty językowe w obiektywny i rzetelny sposób. Wykształcenie filologiczne, lata pracy na stanowisku dydaktyczno-naukowym oraz prowadzone badania historycznojęzykowe pozwoliły z dużym dystansem spojrzeć na wymowę i cechy morfologiczne, syntaktyczne, leksykalne występujące w wypowiedziach oraz w rękopisach zarówno członków rodziny, jak i własnych.

Jest to kolejna praca naukowa, która wychodzi poza ujęcie strukturalne, ukazując materiał językowy z perspektywy antropologicznej³. Autor skupia się na użytkownikach języka, na uwarunkowaniach zmian językowych, a dopiero później ogniskuje analizę na strukturach językowych. Efekt jest taki, że Uczonemu udało się przedstawić nie tylko odstępstwa od normy ogólnopolskiej, ale także czynniki, które spowodowały, iż jedne cechy językowe znikają, inne stają się mniej wyraziste, a niektóre nadal

¹ Z. Sawaniewska-Mochowa, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej*. [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VI, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 223-254; Z. Sawaniewska-Mochowa, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989-1993 (z uzupełnieniami do roku 1988)*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, red. J. Rieger, Warszawa 1995, s. 265-282.

² A.A. Zdaniukiewicz, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972; Z. Sawaniewska, *Osobliwości fonetyczne i fleksyjne dialektu północnokresowego zachowane w mowie mieszkańców okolic Bartoszyz*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska” 1982, Vol. 20, s. 65-83; A. Zielińska, *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*, Warszawa 2013.

³ Por.: E. Smułkowa, *Uwagi o słownictwie dwujęzycznych mieszkańców Brasławszczyzny i sposobie jego prezentacji*, [w:] *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność*, t. II: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, red. E. Smułkowa, Warszawa 2009, s. IX-XVII; A. Zielińska, *Mowa...*, s. 62-67 oraz inne.

charakteryzują komunikująca się społeczność (czynniki te nierzadko występują w mowie nawet kolejnego pokolenia użytkowników).

Wykaz informatorów zawiera tzw. życiorysy językowe. „Metoda biograficzna” dobrze znana w socjologii okazała się efektywna w prześledzeniu zmian językowych⁴. Materiał językowy pozyskany został od ponad 70 użytkowników polszczyzny nowogrodzkiej, przykłady odnotowano także z mowy dzieci i tekstów zapisanych. Poruszanie się po danych biograficznych rozmówców usprawnia alfabetyczny wykaz.

Ważnym wydaje się fakt, iż badania od początku prowadzono w okolicznościach nieoficjalnych. Nagrywano rozmowy na temat wydarzeń rodzinnych, zwyczajów nowogrodzkich itd., rozmowy telefoniczne, notowano na bieżąco osobliwe fakty językowe, wykorzystano także kwestionariusz leksykalny. Źródłem materiału były również liczne rękopisy i „pamięć językowa” samego Autora opracowania – *native speaker*a polszczyzny nowogrodzkiej – urodzonego w Słońsku w regionie lubuskim w rodzinie przesiedleńców z Nowogrodziny.

Wybrane zagadnienia fonetyczne opisuje rozdział II. Wśród cech wokalicznych znalazły się m.in. akanie, wymowa samogłosek nosowych, kontynuanty pochylonego *o*, zwężenie *o*, *e*; obniżenie artykulacji *i*, *y*; konsonantycznych – m.in. artykulacja spółgłosek miękkich w grupach spółgłoskowych w postaci depalatalizacji, uproszczenie wybranych grup spółgłoskowych, np. spółgłosek podwojonych itd. Z dużym zainteresowaniem prześledziłam uwagi Autora na temat fonetyki międzywyrazowej, zwłaszcza w kontekście różnic pokoleniowych, oraz szczególnej wymowy samogłosek akcentowanych, powodującej tzw. śpiewność. Lewaszkiewicz słusznie sugeruje podjęcie badań eksperymentalnych, określających czas trwania oraz wysokości tonu samogłosek akcentowanych i nieakcentowanych. Mimo długiej historii eksploracji polszczyzny na Wschodzie, takich badań fonetycznych nie prowadzono. Fakty językowe są przedstawione na tle zjawisk charakterystycznych dla innych terenów, na podstawie prac poszczególnych badaczy polszczyzny kresowej.

Rozdział III poświęcony jest zagadnieniom fleksyjnym. Prezentacja poszczególnych kwestii w mowie i piśmie utwierdza w przekonaniu, że rosnąca świadomość językowa niektórych członków rodziny nie pozwala używać w obecności językoznawcy-polonisty form kresowych.

Wybrane osobliwości syntaktyczne mowy przesiedleńców z Nowogrodziny zostały omówione w rozdziale IV zatytułowanym *Składnia*. Wybór autora padł na strukturę orzeczenia i formy gramatyczne orzeczników, składnię rzędu czasownika, m.in. zmiany w rekcji czasownika, konstrukcje *u mnie jest* ‘mam’ + mianownik, szyk się w czasownikach zwrotnych.

W V rozdziale monografii znajduje się słownik, składający się z 4 200 leksemów. Nie zawiera on niestety żadnych odniesień do języków wschodniosłowiańskich. Podawane jest znaczenie wyrazu hasłowego, czasem inicjały informatora, co może świadczyć o tym, że odnotowane leksemy charakterystyczne są jedynie dla poszcze-

⁴ Por.: M. Głuszkowski, *Całościowe badania społeczności językowych*, „LingVaria” 2018, nr 1 (25), s. 234-235.

gólnych idiolektów. Wydaje się, że uzupełniony słownik, który Autor planuje wydać osobno, będzie bogatszy o kilkaset wyrazów i zostanie opatrzone w dodatkowe informacje (cytaty zarówno z języka żywego, jak i z rękopisów i dane o źródłach zapożyczeń, ewentualnych poświadczeniach w słownikach ogólnego języka polskiego, gwarowych, regionalnych, etymologicznych). Na razie mamy jedynie wykaz wybranych leksemów oraz dyferencjalny zakres semantyczny, np. przy haśle *prosty*, pojawia się jedynie znaczenie ‘niewykształcony’, choć każdy, kto prowadził chociażby szcątkowe badania polszczyzny gwarowej na Białorusi zachodniej czy Litwie południowo-wschodniej zetknął się z określeniem *język prosty*, por. ‘język miejscowy (gwarowy)’⁵, o pojęciu *język prosty* pisała m.in. A. Engelking⁶, zestawienie definicji określenia w różnych opracowaniach prześledziła J. Kozłowska-Doda⁷. Niniejsza uwaga o charakterze marginalnym została sformułowana w perspektywie przyszłościowej, może przyczynić się do ewentualnego uzupełnienia danej kwestii w planowanej publikacji.

Podsumowanie i wnioski sformułowano w sposób bardzo zwięzły. Interesujące i cenne wydają się spostrzeżenia na temat komunikacyjnej wspólnoty rodzinnej i jej relacji z polszczyzną ogólną. Zmiany językowe szły w kierunku ograniczenia (i pozbycia się) cech językowych uważanych za kresowe. Mimo to, jak stwierdza Autor, „nikt jednak nie wyzbył się całkowicie naleciałości języka kresowego” i podkreśla, że w procesie integracji i dostosowania się do norm języka ogólnego najczęściej „dochodziło do usuwania” (s. 457) (lub użycia jako wariantywnych) cech morfologicznych, składniowych i leksykalnych, w mniejszym stopniu zmiany te dotyczyły podsystemu fonologicznego. Trudno się nie zgodzić z badaczem, iż elementy północnokresowe są wynikiem kontaktów polszczyzny z językiem białoruskim i rosyjskim. Warto dodać, że jest to także teren dawnych kontaktów bałtosłowiańskich.

Imponuje wykorzystana literatura. Praca zawiera interesujący aneks w postaci skanów zeszytów szkolnych, prywatnych listów, notatek służbowych, wspomnień, dedykacji (na zdjęciach), dokumentów. Wycinki z rękopisów nosicieli polszczyzny nowogrodzkiej towarzyszą wielu wywodom na stronicach całej książki. Stanowią one wartościowe świadectwo tekstów pisanych północno-wschodnią polszczyzną kresową.

Zamyka monografię wybór fotografii, które unaoczniają ważne wydarzenia z życia konkretnej rodziny pochodzącej z okolic Nowogrodka, ujawniają fragmenty życia wspólnoty rodzinnej, która fizycznie pozostawiła strony rodzinne, ale pozostała z nimi związana poprzez język, sentymentalne wspomnienia i relacje międzyludzkie.

⁵ J. Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Warszawa 2014, s. 214.

⁶ A. Engelking, *Stereotyp prostej mowy na Grodzieńszczyźnie w kontekście opozycji chłop : pan. Ujęcie antropologiczne*, [w:] *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, red. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa, Bydgoszcz 2010, s. 211-221.

⁷ Я. Казлоўская-Дода, *Яшчэ раз пра “простую мову”*, [у:] *Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Мінск, 15-16 красавіка 2008 г., рэд. Л.П. Кунцэвіч, Н.В. Паляшчук, Мінск 2008, s. 117-122.

Z czarno-białych zdjęć patrzą na czytelnika użytkownicy nowogródzkiej polszczyzny kresowej, dzięki czemu czytelnik ma wrażenie, jakby zacytowane w książce fragmenty sam osobiście słyszał z ust nosicieli języka. Książkę opatrzone w dwustronicowe streszczenie w języku angielskim. Jak na tak obszerne opracowanie jest ono zbyt skrótowe i pozostawia pewien niedosyt.

O tym, że monografia wzbudziła duże zainteresowania środowiska polonistycznego, świadczą liczne recenzje oraz cytowania, w pracach językoznawczych⁸. Jestem przekonana, że książka zostanie wysoko oceniona również za wschodnią granicą. Opracowanie na temat polszczyzny nowogródzkiej, wcześniej na taką skalę niedokumentowanej i nieopracowanej, napisane na wysokim poziomie merytorycznym będzie znaczącym wkładem w badania polszczyzny na Białorusi, polsko-białoruskie⁹ (i polsko-rosyjskie)¹⁰ kontakty językowe, pomoże, jak wskazywał W. Kuraszkiewicz, „w wyjaśnieniu wielu zagadek języka Adama Mickiewicza”¹¹, (s. 47), co więcej, będzie stanowiło wzór badań kompleksowych (opis języka wspólnoty – na płaszczyźnie idiolektów i społeczności rodzinnej; charakterystyka mowy potocznej i zapisów rękopiśmiennych; stosowanie perspektywy synchronicznej i diachronicznej; zarysowanie zmian socjolingwistycznych; charakterystyka zmian językowych u samych przesiedleńców oraz ich dzieci urodzonych w miejscu osiedlenia).

Jadwiga Kozłowska-Doda

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

⁸ U. Sokólska, *Tadeusz Lewaszkiewicz, Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy, Poznań 2017*, ss. 512, „Białostockie Archiwum Językowe” 2017, t. 17, s. 409-413; B. Walczak, T. Lewaszkiewicz, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy, Poznań 2017*, ss. 512, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2018, nr 1, s. 301-304; I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, *Zakres wpływow wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, s. 141-161; M. Głuszkowski, *Całościowe badania...*; T. Jelonek, *Tadeusz Lewaszkiewicz, Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, „Język Polski” 2018, t. XCVIII, z. 3; H. Karaś, *Wpływy języka rosyjskiego na polszczyznę*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, s. 185-218.

⁹ Książka została zauważona w kontekście kontaktów polsko-białoruskich. Por. I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, *Zakres wpływow...*

¹⁰ Na kontakty polsko-rosyjskie w oparciu o opracowanie Lewaszkiewicza wskazuje H. Karaś, por.: H. Karaś, *Wpływy języka...*

¹¹ T. Lewaszkiewicz, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka...*, s. 47.